

بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی

بافت‌های فرسوده شهری

(مطالعه موردی: شهر مشهد)

رحمت‌اله امیراحمدی^۱

مهرداد نوابخش^{*۲}

حبیب‌اله زنجانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۶/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۱/۳۰

چکیده

مشارکت در نوسازی بافت‌های فرسوده تحت تأثیر عوامل مختلفی است که سرمایه فرهنگی و اجتماعی مهمترین پیش‌نیاز آن است. پژوهش حاضر که با هدف بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی انجام شده به دنبال پاسخ به این سؤال است که چرا علی‌رغم تأکید فراوان بر مشارکت در برنامه‌های نوسازی، این مشارکت در بافت مورد نظر ضعیف است؟ چارچوب نظری تحقیق عمدتاً مبتنی بر نظریات بوردیو، پاتنام و کلمن است. روش انجام پژوهش پیمایش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه است. نمونه‌گیری به روش خوشه‌ای و حجم نمونه ۴۲۶ نفر از ساکنین بافت می‌باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد؛ سرمایه فرهنگی و به‌ویژه سرمایه اجتماعی بر مشارکت ساکنان در پروژه‌های نوسازی تأثیر مثبت داشته است. شاخص تعهد اجتماعی، حس همیاری و انسجام اجتماعی بیشترین تأثیر را بر کنش مشارکتی ساکنین داشته‌اند. علی‌رغم بالا بودن میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی در بین ساکنان و تأثیر مثبت این سرمایه‌ها بر کنش مشارکتی، میزان مشارکت ساکنان در پروژه‌های نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی ضعیف می‌باشد که این امر بیشتر به مسأله اعتماد مرتبط است.

کلیدواژه‌ها: سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، مشارکت، بافت فرسوده، مشهد.

۱- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

۲- استاد گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (* نویسنده مسئول)

۳- هیات علمی بازنشسته دانشگاه تهران و دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

Email: mehrdad_navabksh@yahoo.com

*: نویسنده مسئول

۱- مقدمه و بیان مسئله

توسعه اقتصادی کشور ایران همانند سایر کشورهای جهان سوم با رشد شتابان جمعیت شهری همراه بوده است. این رشد شتابان با گسترش بی‌رویه کالبدی و استقرار نامتعادل جمعیت در مراکز شهری به‌خصوص در بافت‌های فرسوده همراه بوده است (نوابخش، ۱۳۹۲). امروزه بافت‌های فرسوده، بخش قابل‌توجهی از پهنه شهرهای کشورمان را تشکیل می‌دهند که به دلیل دارا بودن معضلات خاص، از گستره حیات شهری خارج و به بخش‌های مسأله‌دار شهرها تبدیل شده‌اند. این بافت‌ها علاوه بر مشکلات و مسائل کالبدی، زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، فضاهای شهری را هم دچار تنزل نموده و حضور انسان در فضاهای شهری را با معضل روبه‌رو و یا مختل ساخته‌اند. اتخاذ تصمیمات صحیح و منطقی و انتخاب نوع مناسب و متناسبی از مداخله در این‌گونه بافت‌ها که به ارتقاء کیفیت فضاهای شهری در این بافت‌ها منجر می‌شود، برای بازگرداندن هویت و حیات شهری به آنها ضروری است؛ بنابراین نوسازی با هدف نوکردن و رونق بخشیدن به کالبد بافت و عناصر درونی و تقویت و گسترش جنبه‌های مثبت و از بین بردن جنبه‌های منفی حیات در بافت‌های فرسوده است. در این میان شهر مشهد، دومین شهر بزرگ کشور بر اساس سند مصوب شورای عالی معماری و شهرسازی ایران ۲۲۵۸ هکتار بافت فرسوده دارد (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۵) که نوسازی آن صرف هزینه‌های هنگفت را طلب می‌کند. با توجه به این مسأله، تنها با استفاده از منابع مالی دولتی نمی‌توان به بازسازی بافت‌های مذکور امید بست، بلکه مشارکت بخش خصوصی نیز را می‌طلبد. امروزه اهمیت نقش مؤثر مردم و مشارکت آنها در حرکت به سمت توسعه پایدار شهری بر کسی پوشیده نیست، به‌گونه‌ای که برای رسیدن به الگوی توسعه پایدار، مشارکت مردم راهکار اصلی و محوری به شمار می‌رود. از منظر نظام‌مندی و کارکردی مشارکت را سازوکاری برای توسعه و تعالی نظام اجتماعی دانسته‌اند که توسعه نیافتن ساختارهای لازم برای مشارکت و نهادینه‌سازی آن به سقوط و انقراض نظام اجتماعی می‌انجامد (سلیمی، ۱۳۸۹: ۵۹)؛ بنابراین، هر تعریفی از مشارکت ارائه شود، مستلزم لحاظ کردن ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی مسلط در ساختار جامعه است. این ارزش‌ها زیربنای توسعه مشارکت مردم در فرایند توسعه و نوسازی است، زیرا مشارکت در سلسله‌اموری مستمر، متأثر از هیأتی پرتحرک متشکل از ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی است (بیرو، ۱۳۶۶: ۷۸). توجه به نقش سرمایه اجتماعی در مباحث مربوط به نوسازی شهری متأثر از دیدگاه‌های متأخر نوسازی شهری است که برخلاف رویکردهای نیاز - مبنای دهه‌های گذشته که پیامدگرا بوده و برنامه‌های آنها مبتنی بر استحقاق

جوامع هدف بودند، رویکردی دارای - مبنا اتخاذ می‌کنند که طی آن فرآیند، اهمیت به مراتب بیشتری از پیامد یافته و بر ظرفیت‌سازی اجتماعی تأکید می‌نماید (عارفی، ۱۳۸۰: ۷۲). این دیدگاه برای مشارکت مردم در فرآیند نوسازی اهمیت زیادی قائل شده و از این طریق سرمایه اجتماعی جوامع را همچون دارایی اولیه جهت نیل به اهداف نوسازی به شمار می‌آورد (حسینی، ۱۳۸۷: ۱۴۱).

با توجه به اهمیت فراوان مشارکت در فرایند اجرای طرح‌های نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، در سال‌های اخیر در راستای اجرای این رویکرد در نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی که محدوده‌ای بیش از ۳۰۰ هکتار را شامل می‌شود، تلاش‌های بسیاری صورت گرفته است، با این حال، پروژه‌های اتخاذ شده در این زمینه کارایی لازم را نداشته و موفقیت‌های خاصی حاصل نشده است. البته مشارکت به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه پایدار، همواره در عمل با چالش‌های جدی روبه‌رو می‌شود که این چالش‌ها یا ریشه فرهنگی-فکری دارد و یا به استراتژی‌های جلب مشارکت برمی‌گردد (شایان و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۵). در حوزه نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم رضوی، بیشتر چنین می‌نماید که معیارها و راهبردهای در نظر گرفته شده در این زمینه زوایای پنهان ساختارهای فرهنگی و اجتماعی نظام سکونتگاه‌های فرسوده و قدیم شهری را پوشش نداده و تلاشی برای آشکارسازی تعاملات فرهنگی و پوشش‌های ساخت نظام اجتماعی به عمل نیآورده است. این در حالی است که مشارکت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردهای موفقیت در پروژه‌های نوسازی شهری با تحول فرهنگی و اجتماعی امکان‌پذیر است. به همین منظور، پژوهش حاضر بر آن است که با شناسایی برخی از عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر در میزان مشارکت مردم در طرح نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم رضوی در مشهد در قالب سرمایه فرهنگی و اجتماعی، گامی مؤثر در راستای افزایش مشارکت در این نوع طرح‌ها بردارد و با لحاظ کردن ارزش‌هایی همچون اعتماد، تعهد، همیاری و ... در این مناطق الگویی مطلوب از مفهوم مشارکت شهروندان ترسیم کند. بدیهی است نتایج آن برای مجموعه مردم ساکن و مالک، زائرین و کلیه دست‌اندرکاران اعم از شهرداری و شرکت‌های عمران و مسکن‌سازان مؤثر خواهد افتاد.

۲- چارچوب نظری

سرمایه فرهنگی را، مجموعه‌ای از ارزش‌ها و خصایص فرهنگی و رفتارهای زمینه‌ساز مشارکت دانسته‌اند که شاخص‌هایی چون تحصیلات و دانش، تعهد اجتماعی، حس همیاری و

تعلق پذیری را شامل می‌شود. سرمایه اجتماعی را نیز می‌توان هنجارها و شبکه‌هایی دانست که امکان مشارکت مردم در امکانات جمعی را به‌منظور کسب سود متقابل فراهم می‌کنند (حسینی و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۱) و شاخص‌هایی چون اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی را در برمی‌گیرد.

اصطلاح سرمایه فرهنگی نخستین بار توسط پی‌یر بوردیو (۲۰۰۲-۱۹۳۰) به ادبیات علوم اجتماعی وارد شده است. بوردیو همراه با سرمایه‌ی اقتصادی انواع دیگری را از سرمایه مطرح می‌کند که نقش مهمی در شکل‌گیری طبقات، گروه‌های اجتماعی و بازتولید اجتماعی دارد و واجد سویه‌های مادی است. از جمله‌ی این سرمایه‌ها، سرمایه‌ی فرهنگی است (حسین‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۰). در نظریه بوردیو مفهوم سرمایه فرهنگی تنها در کنار مفهوم میدان معنی می‌یابد. میدان عرصه اجتماعی است که مبارزه‌ها یا تکاپوها بر سر منابع و منافع معین و دسترسی به آن‌ها صورت می‌پذیرد. میدان نظام ساخت یافته موقعیت‌هایی است که توسط افراد یا نهادها اشغال می‌شود که ماهیت آن تعریف‌کننده وضعیت برای دارندگان این موقعیت‌هاست (جنکینز، ۱۳۸۵: ۱۳۶). سه منبع عمده سرمایه فرهنگی از نظر بوردیو عبارت‌اند از: پرورش خانوادگی، آموزش رسمی و فرهنگ شغلی. تفاوت میزان سرمایه فرهنگی در افراد نیز ناشی از انباشت این نوع سرمایه در دارندگان است. به‌طور خلاصه بوردیو سرمایه فرهنگی را به سه شکل تقسیم‌بندی می‌کند: ۱) تجسم‌یافته یا مجسم که ترتیبات دیرپای ذهن و بدن را شامل می‌شود، ۲) عینیت یافته که به‌صورت کالاهای فرهنگی چون تصاویر، کتب، کامپیوتر و هنر بروز می‌کند و ۳) حالت که از طریق مدارک واقعی و دیگر شواهد پایگاه فرهنگی بازنمایی می‌شود (Bourdieu, 1986: 255). ریچارد زوئینگهافت سرمایه فرهنگی را انواع گوناگون دانش‌ها و مهارت‌ها می‌داند. برکس و فولک واژه سرمایه فرهنگی را برای اشاره به قابلیت‌های انعطاف‌پذیر جوامع انسانی برای پرداختن به زیست محیط و اصلاح آن به کار می‌برند (تراسبی، ۱۳۸۲: ۷۴). واژه سرمایه اجتماعی، اولین بار در سال ۱۹۱۶ توسط هنیفن که یک اصلاح‌گر امور مدرسه بود، مطرح گردید. سپس در سال ۱۹۶۱، جین جاکوبز از این اصطلاح در حوزه شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری استفاده نمود. به اعتقاد او، شبکه‌ها برای یک شهر، نقش سرمایه اجتماعی را دارند؛ اما آنچه که امروزه با عنوان سرمایه اجتماعی در حوزه جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی شهری رواج یافته است، حاصل کوشش‌های جیمز کلنن و تحقیق او در زمینه مشارکت در امور مدرسه در شهر شیکاگو و سپس، تلاش پییر بوردیو و سپس رابرت پاتنام در دهه ۱۹۹۰ برای مطالعه نهادهای دموکراتیک در ایتالیا بود (عالی‌پور و بیابانی‌مقدم، ۱۳۹۰: ۵). کلنن بر

این اعتقاد است که سرمایه اجتماعی با کارکرد آن تعریف می‌شود، سرمایه اجتماعی چیزی واحد نیست بلکه انواع چیزهایی گوناگون است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی را شامل می‌شوند؛ و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختارند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به برخی اهداف را که در نبودن آن، دست‌نیافتنی خواهد بود، امکان‌پذیر می‌کند (کلمن، ۱۳۸۶).

از نظر بورديو سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین اشکال سرمایه است. از نظر وی سرمایه در سه شکل بنیادی امکان بروز می‌یابد، به شکل سرمایه اقتصادی که قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و ممکن است در شکل حقوق مالکیت نهادینه شود؛ به شکل سرمایه فرهنگی که در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به شکل کیفیت‌های آموزشی نهادینه شود؛ و به شکل سرمایه اجتماعی که از الزامات اجتماعی (ارتباطات) ساخته شده است و در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به صورت عنوان اشرافی یا اصالت خانوادگی نهادینه شود. از نظر بورديو سرمایه اجتماعی دو مؤلفه دارد: اول، منبعی است که ارتباط با آن از طریق عضویت در گروه و شبکه‌های اجتماعی امکان‌پذیر می‌شود و دوم، حجم سرمایه اجتماعی‌ای که به تملک یک کارگزار انسانی درمی‌آید، بر اندازه‌ای از شبکه‌های ارتباطاتی مبتنی است که او می‌تواند بسیج کند (Siisaman, 2000، به نقل از ماجدی و لهسایی‌زاده).

بورديو اعتقاد دارد که این کیفیت به‌وسیله کلیت ارتباطات بین کنشگران حاصل می‌شود، نه آنکه فی‌نفسه یک کیفیت معمول گروه باشد. عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی، که در گروه‌ها حاصل می‌شود و روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند در تلاش این بهبود موقعیت اجتماعی کنش‌گران در حوزه‌های گوناگون و متفاوت به‌کار برده شود.

از نظر پاتنام نیز سرمایه اجتماعی به معنای ویژگی‌های سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها، می‌تواند کارایی جامعه را با تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود بخشد (نوابخش، ۱۳۸۷: ۱۱).

فرهنگ انگلیسی آکسفورد مشارکت را به‌عنوان «عمل یا واقعیت شرکت کردن، بخشی از چیزی را داشتن یا تشکیل دادن» دانسته است (رهنما: ۱۳۷۷: ۱۱۵). مؤسسه تحقیقاتی ملل متحد برای توسعه اجتماعی مشارکت را «کوشش‌های سازمان‌یافته برای افزایش کنترل بر منابع و نهادهای نظم‌دهنده در شرایط اجتماعی معین از سوی برخی از گروه‌ها و جنبش‌هایی

که تاکنون از حیطة اعمال چنین کنترلی محروم و مستثنی بوده‌اند» تعریف می‌کند (از کیا و غفاری، ۱۳۸۰: ۳۷).

جامعه‌شناسان زیادی در مورد عوامل مؤثر بر مشارکت افراد در جامعه بحث کرده‌اند که در این بین نظریات پاتنام، بوردیو و کلمن با موضوع بحث این مقاله ارتباط بیشتری دارد. پاتنام مشارکت افراد در اجتماعشان را ناشی از سرمایه اجتماعی آنان که از سه بخش شبکه روابط اجتماعی، همیاری و اعتماد تشکیل شده است، می‌داند (توسلی، ۱۳۸۴: ۱۵). کلمن نیز معتقد است سرمایه اجتماعی منجر به تسهیل روابط اجتماعی می‌شود و دستیابی به اهداف را آسان‌تر کرده و مشارکت اجتماعی افراد را در ساخت اجتماعی میسر می‌کند (خوش‌فر، ۱۳۷۸: ۲۶۲) بوردیو نیز مانند کلمن و پاتنام سرمایه اجتماعی را بر مشارکت مؤثر می‌داند و در کنار آن سرمایه فرهنگی را نیز در مشارکت اجتماعی مؤثر می‌داند. از نظر وی این سرمایه‌ها می‌تواند مشارکت را تحت تأثیر قرار دهد.

سرمایه فرهنگی و اجتماعی علاوه بر این که همدیگر را تقویت می‌کنند، منجر به مشارکت بالاتر افراد یک جامعه نیز می‌شود (Bouse, 2005: 5). اهمیت سرمایه اجتماعی - فرهنگی در فرآیند نوسازی شهری از آن جهت محسوس‌تر خواهد بود که مداخله در بافت‌های فرسوده در بیشتر موارد در ظرف مکانی محله انجام شده و لذا سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌توانند در درجه اول، با توجه به مفهوم محله و به دلیل مشترکات، علایق و روابط چهره‌به‌چهره ساکنان آن، در این مکان نمود بیشتری داشته باشند و در عین حال با شامل شدن ارزش‌هایی چون اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی و یکپارچگی اجتماعی به‌عنوان ظرفیت‌های درونی و ثروت‌های پنهان در محلات، یک اقدام غیرمتمرکز و از پایین به بالا را نویدبخش باشند (نعمتی لیمایی، ۱۳۸۹: ۵۴).

بررسی سوابق تجربی تحقیقات مرتبط با موضوع این مقاله نشان می‌دهد در خصوص تأثیر سرمایه فرهنگی بر مشارکت مردم در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، پژوهش خاصی صورت نگرفته است، اما پژوهش‌های داخلی و خارجی متعددی در خصوص سرمایه اجتماعی و مشارکت در نوسازی بافت‌های فرسوده انجام شده است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

حاتمی‌نژاد، پوراحمد و عیوضلو (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای تحت عنوان "واکاوی ظرفیت سرمایه اجتماعی محلات شهری در ساماندهی بافت‌های فرسوده" در منطقه ۹ شهر تهران، نتیجه می‌گیرند که مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی، نقش زیادی در تبیین میزان مشارکت ساکنان

بافت فرسوده در بهسازی و نوسازی دارند و با تأکید بیشتر بر ظرفیت سرمایه‌ی اجتماعی ساکنان این بافت‌ها می‌توان از این عامل برای تسریع در روند نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری استفاده کرد. خواجه شاهکویی، مدانلو و صمدی (۱۳۹۲) به بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی بافت فرسوده جویبار پرداخته و نشان می‌دهند ارتقاء سرمایه‌ی اجتماعی منجر به افزایش مشارکت و سرعت عمل در طرح‌های نوسازی شهری می‌گردد. موسوی، حیدری و باقری کشکولی (۱۳۹۱) نقش سرمایه اجتماعی را در نوسازی بافت فرسوده سردشت مورد مطالعه قرار می‌دهند و به این نتیجه می‌رسند که مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعاون و همیاری دارای رابطه معنادار با نوسازی بافت‌های فرسوده شهری هستند. پولادساز و اخوان ورنوسفادرانی (۱۳۹۴) در بررسی ابعاد فرهنگی - اجتماعی مؤثر بر توانمندسازی بافت فرسوده، عواملی از قبیل حس تعلق به مکان، انگیزه مشارکت، تصویر ذهنی مناسب از محله، برخورد‌های اجتماعی از محله و ... را در ایجاد فضایی پایدار در بعد اجتماعی و فرهنگی مؤثر دانسته‌اند. نوابخش (۱۳۹۲) به ضرورت احیاء سرمایه اجتماعی در توسعه فضاهای شهری پرداخته و به این نتیجه می‌رسد که سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان پایه‌های زیر بنایی برای رشد سرمایه اقتصادی در طرح‌های توسعه شهری بایستی در نظر گرفته شوند عالی‌پور و بیابانی مقدم (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان نقش سرمایه اجتماعی در تسریع و تسهیل جریان نوسازی در بافت فرسوده شهرها با بررسی نمونه موردی محله خانی‌آباد تهران پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که با استفاده از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی و جلب مشارکت مردمی، هم می‌توان امکان جذب سرمایه‌گذاران مسکن را افزایش داد و هم ساکنان بافت را در سود اقتصادی حاصل از نوسازی محله خود سهیم نمود. موسوی و همکاران (۱۳۹۱) در بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهر سردشت گزارش کردند که مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعاون و همیاری دارای رابطه معنادار با نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده می‌باشد.

آندمولینز (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان فرهنگ و هویت محلی در فرآیندهای نوسازی بافت فرسوده شهری بیان می‌کند که در اقتصاد پساوردی، فرهنگ به یک منبع مهم برای شهرها در راستای رقابت در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شده است و رقابت از سطوح کمی به سطوح کیفی گرایش پیدا کرده است. پتر و همکاران (۲۰۱۳) به بررسی فواید ارزش نهادن به نوسازی بافت فرسوده از نظر اجتماعی و فرهنگی می‌پردازند. آنها بیان می‌کنند که اگر چه طرح‌های بسیاری برای نوسازی بافت فرسوده شهری در بخش‌های مختلف شهری اجرا

شده است ولی جای تعجب است که چندین تلاش منجر به نتیجه نشده است. یافته‌های این پژوهش در صدد بوده که به ارزش منافع حاصل از سیاست‌های نوسازی بافت فرسوده شهری بپردازد.

۳- فرضیات پژوهش

۳-۱. فرضیه اصلی اول

سرمایه فرهنگی بر کنش مشارکتی شهروندان در نوسازی بافت فرسوده مؤثر است.

فرضیات فرعی

تعهد اجتماعی، همیاری اجتماعی، تعلق اجتماعی، دانش و تجربه بر کنش مشارکتی شهروندان در نوسازی بافت فرسوده مؤثر است.

۳-۲. فرضیه اصلی دوم

سرمایه اجتماعی بر کنش مشارکتی شهروندان در نوسازی بافت فرسوده مؤثر است.

فرضیات فرعی

اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی بر کنش مشارکتی شهروندان در نوسازی بافت فرسوده مؤثر است.

۴- روش تحقیق

۴-۱. نوع و روش انجام تحقیق: این پژوهش از حیث سطح تحقیق، مطالعه‌ای توصیفی- اکتشافی است و از حیث نوع تحقیق مطالعه‌ای کاربردی محسوب می‌گردد. این مطالعه از آن جهت در زمره مطالعات کاربردی قرار می‌گیرد که نتایج آن در محدوده مورد مطالعه به اجرا گذاشته خواهد شد، ضمن آنکه می‌تواند الگویی برای سایر مناطق شهر و کشور نیز قرار گیرد. روش تحقیق به این دلیل پیمایشی (زمینه‌یابی) انتخاب شده است که در طی آن نگرش‌ها، جهت‌گیری‌ها و رفتارهای ساکنان بافت در حوزه مشارکت در برنامه‌های نوسازی بر پایه‌ی سرمایه فرهنگی و اجتماعی با بهره‌گیری از ابزارهای مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش، برای سنجش سرمایه فرهنگی و اجتماعی ۷ مؤلفه در نظر گرفته شد که مؤلفه‌های سرمایه فرهنگی عبارت‌اند از: تعهد اجتماعی، حس همیاری، تعلق‌پذیری و دانش و مهارت. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نیز عبارت‌اند از: اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی.

۴-۲. تعریف عملیاتی متغیرهای پژوهش

۴-۲-۱- سرمایه فرهنگی

در این تحقیق منظور از سرمایه فرهنگی، مجموعه‌ای از ارزش‌ها و خصایص فرهنگی و رفتارهای زمینه‌ساز مشارکت است که شاخص‌هایی چون دانش و تجربه، تعهد اجتماعی، همیاری اجتماعی و تعلق اجتماعی را شامل می‌شود. گویه‌ها و معرف‌های هر یک از شاخص‌های در نظر گرفته شده در جدول ذیل آمده است.

جدول ۱: شاخص‌ها و گویه‌های مرتبط با سرمایه فرهنگی

شاخص‌های سرمایه فرهنگی	گویه‌ها
دانش و مهارت	آموزش در زمینه برنامه‌های توسعه محله، آشنا بودن با اهداف سازمان مجری طرح نوسازی محله، داشتن تجربه کافی برای کمک به اجرای طرح توسعه محله، داشتن توانایی ارائه مشاوره به مردم و مجریان طرح، داشتن اطلاعات لازم در خصوص مسائل جامعه و شهر و محله.
تعهد اجتماعی	تعهد در قبال مشکلات محله، پیگیری مشکلات محله، احساس مسؤولیت نسبت به رعایت حقوق دیگران، تعهد در قبال آسیب‌های اجتماعی؛ پایبندی به قول و قرارهای نوسازی محله.
همیاری اجتماعی	لذت‌بخش بودن کمک به مردم محله و همیاری با آنان، کمک به هم‌محله‌ای‌ها در مواقع گرفتاری، مشورت برای حل مشکلات منطقه، پول قرض دادن در مواقع گرفتاری هم‌محله‌ای‌ها، پول خرج کردن برای حل مشکلات محله.
تعلق اجتماعی	افتخار به محله و عدم ترک آن، دوست داشتن محله و ترجیح زندگی در آن، مهم نبودن محله، رفتن از محله در صورت امکان، زندگی اجباری در محله.

۴-۲-۲. سرمایه اجتماعی

در این تحقیق برای عملیاتی کردن تعریف سرمایه اجتماعی از سه شاخص اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی استفاده شده است.

جدول ۲: شاخص و گویه‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی

شاخص‌های سرمایه اجتماعی	گویه‌ها
اعتماد اجتماعی	اعتماد به مردم محله، آمادگی شراکت با دوستان و آشنایان، اعتماد به مدیران محله، اعتماد به مجریان طرح نوسازی محله، عدم اعتماد به افراد جامعه.
انسجام اجتماعی	دوست و رفیق بودن اهالی محله، برگزاری جلسات عمومی در محله، کنار هم بودن مردم محله در مواقع گرفتاری و شادی، دعوا و درگیری در محله، متفق‌القول بودن اهالی برای بهبود وضع محله.
مشارکت اجتماعی	شرکت در فعالیت‌های جمعی محله، مشارکت جدی در طرح‌های توسعه محله، مشارکت در حل مشکلات مردم محله، شرکت در امور خیریه، شرکت در انتخابات.

۳-۲-۴. کنش مشارکتی

منظور از کنش مشارکتی در این تحقیق، مشارکت نظری (معنا و ذهنیت کنشگر از مشارکت) و عملی (مشارکت ارادی و آگاهانه در هریک از مراحل تصمیم‌گیری و اجرا، تأمین مالی و تأمین نیروی انسانی) در اجرای طرح نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم رضوی است. گویه‌های عملی مشارکت در جدول ذیل آمده است.

جدول ۳: متغیرها و شاخص‌های مرتبط با کنش مشارکتی

شاخص‌های کنش مشارکتی	گویه‌ها
مشارکت فکری	کمک به ترسیم چشم‌انداز آینده طرح نوسازی محله، ارائه مشاوره به مدیریت طرح نوسازی منطقه، آمادگی برای تشکیل کارگروه نوسازی منطقه، شرکت در جلسات تصمیم‌گیری سازمان مجری طرح نوسازی، عدم مشارکت فکری.
مشارکت اجرایی	نوسازی ملک خود به صورت فردی، نوسازی ملک خود با همسایگان به صورت مشارکتی، همکاری با مجریان طرح نوسازی در اجرای پروژه‌ها، آمادگی برای مجری شدن برخی پروژه‌های نوسازی، مشارکت نکردن در اجرای طرح نوسازی.
مشارکت مالی	نوسازی ملک با هزینه شخصی متناسب با طرح کلی، شراکت در پروژه نوسازی معادل ارزش ریالی ملک، خرید سهام پروژه، انجام سرمایه‌گذاری مشترک، عدم مشارکت و فروش ملک.
مشارکت نیروی انسانی	تسهیل‌گری طرح نوسازی محله، مدیریت هماهنگی طرح نوسازی محله، همکاری تخصصی در اجرای طرح، عضویت در هیات نظارت بر اجرای طرح، نگذاشتن وقت و توان برای مشارکت در طرح نوسازی منطقه.

۳-۴. جامعه آماری، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش کلیه ساکنان و مالکان بافت فرسوده شهری پیرامون حرم رضوی به تعداد ۲۱۴۵۶ هزار نفر بود. واحد تحلیل، واحد مشاهده و نمونه پژوهش، افراد بیشتر از ۱۸ سال سن بودند که توانایی پاسخگویی به سؤالات را داشتند. تعداد نمونه‌ها با بهره‌گیری از فرمول کوکران (۳۷۸) نفر تعیین شد؛ اما با توجه به تنوع محلات و همچنین در دسترس بودن امکانات، حجم نمونه با هماهنگی متخصصین به ۴۲۶ نفر افزایش یافت و به دلیل پراکندگی بالای پاسخگویان، با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای نمونه موردنظر انتخاب شد، به این صورت که از منطقه ثامن تمامی محلات انتخاب و در نهایت از هر محله نیز بلوک‌هایی به صورت تصادفی انتخاب شدند. سپس در هر بلوک شهری با توجه به حجم بلوک و تناسب آن با حجم نمونه افرادی از درب منازل جهت پاسخگویی انتخاب شدند.

جدول ۴: نمونه آماری مورد مطالعه

نام محله	حجم جامعه آماری	حجم نمونه	درصد از کل
بالا خیابان	۴۴۳۳	۸۸	۲۰٫۷
پایین خیابان	۴۰۲۹	۸۰	۱۸٫۸
نوغان	۲۸۲۲	۵۶	۱۳٫۱
عیدگاه	۴۲۳۱	۸۴	۱۹٫۷
طبرسی	۳۲۲۳	۶۴	۱۵٫۰
چهارباغ	۲۷۲۰	۵۴	۱۲٫۷
کل	۲۱۴۵۶	۴۲۶	۱۰۰

۴-۴- ابزار گردآوری اطلاعات و روایی و پایایی آن.

ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه محقق ساخت بود. این پرسشنامه شامل چهار بخش اصلی جمعیت شناختی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و کنش مشارکتی (در نوسازی بافت فرسوده) بود. گویه‌ها و معرف‌های هریک از شاخص‌های سرمایه فرهنگی (شامل دانش و مهارت، تعهد اجتماعی، همیاری اجتماعی و تعلق اجتماعی) و کنش مشارکتی (شامل مشارکت فکری، اجرایی، مالی و نیروی انسانی) در پرسشنامه تعریف و نمره‌گذاری شد و به تعداد مورد نیاز تکمیل گردید. مصاحبه با مدیران و مشارکت فعالانه نیز از دیگر ابزارهای گردآوری اطلاعات بود.

روایی ابزار پژوهش به دو صورت روایی صوری و سازه برآورد گردید. در این مرحله ابزار پس از طراحی در اختیار تعدادی از متخصصین و همچنین استادان راهنما و مشاور قرار گرفت و توافق نهایی بر روی آن حاصل شد. پس از تأیید روایی صوری ابزار پژوهش، تعداد ۳۰ پرسشنامه پر شد و با استفاده از تحلیل عاملی تأیید روایی سازه آن به دست آمد. برای سنجش پایایی ابزار پژوهش نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که پس از توزیع پرسشنامه در میان نمونه‌ی آماری و گردآوری داده‌ها، ضریب آلفای کرونباخ به صورت کلی و در ابعاد پژوهش بر طبق جدول زیر محاسبه گردید.

جدول ۵: ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای پژوهش

مقدار آلفای کرونباخ	
۰٫۸۸	سرمایه فرهنگی
۰٫۸۹	سرمایه اجتماعی
۰٫۷۴	کنش مشارکتی

۵-۴. تکنیک های توصیف و تحلیل داده ها

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات با بهره گیری از نرم افزار Spss از جداول یک بعدی و میانگین و انحراف معیار و نقشه های GIS برای توصیف واز رگرسیون و مدل معادلات ساختاری برای تحلیل استفاده شد.

۵- نتایج و یافته ها

یافته های به دست آمده در قالب پرسشنامه در دو بخش تحلیل شد؛ یافته های عمومی و فردی و سؤالات نگرش سنج پژوهش که در قالب آمار توصیفی انجام شد و یافته های مربوط به فرضیات تحقیق.

۵-۱. یافته های توصیفی

۵-۱-۱. یافته های عمومی و فردی

جدول ۶: توصیف یافته های کمی جمعیت شناختی

سن	تعداد اعضای خانواده	درآمد ماهیانه خانواده	
۳۶,۹۲	۴,۲۷	۸۷۳۱۳۴	میانگین
۱۲,۱۸	۱,۴۶	۳۹۵۸۳۱	انحراف معیار
مخارج ماهیانه خانواده	مساحت منزل مسکونی	قیمت منزل مسکونی (مترمربع)	
۸۲۳۳۸۳	۱۷۳,۵۳	۳۵۴۹۷۹۷	میانگین
۲۹۳۵۷۲	۱۴۴	۱۷۷۷۷۰۴	انحراف معیار

جدول ۷: توصیف متغیرهای کیفی جمعیت شناختی

جنسیت	فرزوانی	درصد	وضعیت تأهل	فرزوانی	درصد	میزان تحصیلات	فرزوانی	درصد
جنسیت	زن	۸۹	مجرد	۱۲۱	۲۸,۴	میزان تحصیلات	بی سواد	۲۰
	مرد	۳۳۷	متاهل	۳۰۵	۷۱,۶		زیردیپلم	۱۴۴
وضعیت تأهل	مجرد	۱۲۱	متاهل	۳۰۵	۷۱,۶		دیپلم	۱۹۲
	متاهل	۳۰۵	بی سواد	۲۰	۴,۷		کاردانی	۱۶
میزان تحصیلات	بی سواد	۲۰	زیردیپلم	۱۴۴	۳۳,۸	کاردانی	۱۶	
	زیردیپلم	۱۴۴	دیپلم	۱۹۲	۴۵,۱	کارشناسی	۴۶	
	دیپلم	۱۹۲	کارشناسی	۴۶	۱۰,۸	کارشناسی ارشد	۸	
	کارشناسی	۴۶	کارشناسی ارشد	۸	۱,۹			
	کارشناسی ارشد	۸						
کل پاسخگویان		۴۲۶		۱۰۰				

۲-۱-۵. خلاصه یافته‌های نگرش سنج

اگر چه نیمی از پاسخگویان نظر خاصی درباره محله خود ندارند ولی بیش از ۴۰ درصد به محله خود احساس تعلق می‌کنند. بیشتر پاسخگویان یعنی ۳۳ درصد آنها محله خود را مناسب دانسته و از سوی دیگر بیشتر آنها یعنی ۲۵ درصد از محله خود رضایت دارند نزدیک به ۴۴ درصد ساکنین اطلاع کمی از طرح نوسازی منطقه دارند ولی ۸۰ درصد بیشترین ضرورت را برای نوسازی در محله ذکر کرده‌اند.

پاسخگویان مهمترین مشکلات را در نوسازی بافت فرسوده محله خود به ترتیب اعتماد کم مردم به دستگاه‌های ذیربط و مجریان، نداشتن توان مردم برای بازسازی، بی‌توجهی شهرداری و سایر دستگاه‌های ذیربط، تعلق سود اصلی نوسازی به دیگری، مقررات دولتی دست و پاگیر و مخالفت مردم با نوسازی منطقه می‌دانند. ساکنان بافت، مهم‌ترین مشکل خود را برای مشارکت به ترتیب نداشتن منابع مالی کافی برای ساخت‌وساز، نبود اعتماد میان مردم و مجریان طرح، نبود منبع درآمد در هنگام ساخت‌وساز، ترس از طولانی شدن ساخت‌وساز، نبود اطلاعات شفاف و کافی در مورد مشارکت و نبود مکانی برای زندگی در هنگام ساخت‌وساز می‌دانند. در نهایت اینکه پاسخگویان بیشتر تمایل به مشارکت اجرایی، پس از آن فکری، مالی و نیروی انسانی دارند.

۳-۱-۵. توصیف شاخص‌های اصلی پژوهش

شاخص‌های پژوهش با استفاده از گویه‌های لیکرت ۵ تایی مورد سنجش قرار گرفته است. جدول زیر نشان‌دهنده میانگین و انحراف معیار این شاخص‌ها می‌باشد. این جدول نشان می‌دهد که میانگین شاخص تعهد اجتماعی (۳/۶۶)، تعلق‌پذیری (۳/۶۵)، اعتماد اجتماعی (۳/۰۷)، مشارکت اجتماعی (۳/۵۳)، مشارکت در اجرا (۳/۰۳)، مشارکت نیروی انسانی (۲/۹۱)، سرمایه اجتماعی (۳/۳۴)، همیاری اجتماعی (۳/۷۰)، دانش و تجربه (۲/۳۹)، انسجام اجتماعی (۳/۴۳)، مشارکت فکری در تصمیم‌گیری (۳/۰۴)، مشارکت مالی (۳/۰۷)، سرمایه فرهنگی (۳/۳۸) و کنش مشارکتی (۳/۰۱) است.

جدول ۸: شاخص‌های اصلی پژوهش

شاخص‌های اصلی	میانگین	ا. معیار	شاخص‌های اصلی	میانگین	ا. معیار
تعهد اجتماعی	۳,۶۶	۰,۵۳	همیاری اجتماعی	۳,۷۰	۰,۶۶
تعلق اجتماعی	۳,۶۵	۱,۰	دانش و تجربه	۲,۳۹	۰,۹۹
اعتماد اجتماعی	۳,۰۷	۰,۵۳	انسجام اجتماعی	۳,۴۳	۰,۷۰
مشارکت اجتماعی	۳,۵۳	۰,۷۰	مشارکت فکری در تصمیم‌گیری	۳,۰۴	۰,۵۹
مشارکت در اجرا	۳,۰۳	۰,۶۱	مشارکت مالی	۳,۰۷	۰,۷۲
مشارکت نیروی انسانی	۲,۹۱	۰,۷۶	سرمایه فرهنگی	۳,۳۸	۰,۵۲
سرمایه اجتماعی	۳,۳۴	۰,۵۱	کنش مشارکتی	۳,۰۱	۰,۵۲

۴-۱-۵. میانگین سرمایه فرهنگی و اجتماعی و کنش مشارکتی ساکنان مورد مطالعه نتایج تحقیق نشان داد که شش محله اطراف حرم مطهر از لحاظ سرمایه فرهنگی و اجتماعی و کنش مشارکتی ساکنان ویژگی‌های متفاوتی دارند و اختلاف معناداری در بین آن‌ها مشاهده می‌شود. این تفاوت‌ها در جدول زیر آمده است.

جدول ۹: میانگین سرمایه فرهنگی- اجتماعی و مشارکت در محلات مورد مطالعه

معناداری	مقدار F	انحراف معیار	میانگین	مکان	سرمایه فرهنگی
۰,۰۰۰	۲۵,۳۱۳	۰,۳۰۳۵۸	۳,۶۰۴۵	بالا خیابان	سرمایه فرهنگی
		۰,۴۳۳۳۰	۳,۶۱۰۰	پایین خیابان	
		۰,۳۳۸۶۸	۳,۶۸۵۷	نوغان	
		۰,۴۸۸۵۷	۳,۲۳۳۸	عیدگاه	
		۰,۶۵۸۵۷	۲,۸۶۵۶	طبرسی	
		۰,۴۹۲۱۷	۳,۴۳۵۲	چهارباغ	
		۰,۵۲۳۴۲	۳,۳۸۷۱	کل	
۰,۰۰۰	۳۹,۰۱۴۵	۰,۳۷۰۳۶	۳,۰۱۸۷۹	بالا خیابان	سرمایه اجتماعی
		۰,۳۹۲۵۶	۳,۶۴۰۰	پایین خیابان	
		۰,۳۴۶۲۳	۳,۳۵۲۴	نوغان	
		۰,۳۶۵۵۰	۳,۶۰۷۹	عیدگاه	
		۰,۶۰۳۷۸	۲,۷۸۴۴	طبرسی	
		۰,۴۵۸۱۷	۳,۴۱۹۸	چهارباغ	
		۰,۵۱۱۶۱	۳,۳۴۶۰	کل	
۰,۰۰۰	۹,۰۳۶۴	۰,۴۰۴۲۶	۳,۰۹۵۵	بالا خیابان	کنش مشارکتی
		۰,۵۴۵۷۶	۲,۸۴۶۳	پایین خیابان	
		۰,۵۱۲۷۶	۳,۰۱۶۱۹	نوغان	
		۰,۵۰۶۱۷	۳,۰۱۹۸۸	عیدگاه	
		۰,۶۰۴۰۹	۲,۷۳۷۵	طبرسی	
		۰,۴۴۵۱۴	۳,۰۶۰۲	چهارباغ	
		۰,۵۲۸۹۱	۳,۰۱۹۵	کل	

۵-۱-۵. نقشه‌های توصیفی سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و کنش مشارکتی با توجه به شکل زیر محله طبرسی کمترین میانگین را در سرمایه فرهنگی و محله نوغان بیشترین مقدار را دارا می‌باشد.

شکل ۱: نقشه توصیفی شاخص سرمایه فرهنگی در محلات منطقه ثامن

با توجه به این شکل محله طبرسی کمترین میانگین را در سرمایه اجتماعی و محله پایین خیابان بیشترین مقدار را دارا می‌باشد.

شکل ۲: نقشه توصیفی شاخص سرمایه اجتماعی در محلات منطقه ثامن

در نهایت اینکه، با توجه به این شکل مشخص است که محله طبرسی کمترین میانگین را در کنش مشارکتی در نوسازی بافت فرسوده و محله عیدگاه نیز بیشترین مقدار را دارا می‌باشد.

شکل ۳: نقشه توصیفی شاخص کنش مشارکتی در نوسازی بافت فرسوده در محلات منطقه ثامن

۲-۵- یافته‌های مربوط به فرضیات تحقیق

۱-۲-۵- آزمون رگرسیون چندگانه

نتایج حاصل از آزمون فرضیات نشان می‌دهد که متغیر سرمایه فرهنگی به میزان (۰/۱۷۸) و متغیر سرمایه اجتماعی نیز به میزان (۰/۲۳۸) بر متغیر کنش مشارکتی مؤثر است. به این ترتیب سرمایه اجتماعی بیشتر از سرمایه فرهنگی بر کنش مشارکتی مؤثر می‌باشد.

جدول ۱۰: میزان تأثیرگذاری دو متغیر سرمایه فرهنگی و اجتماعی بر متغیر کنش مشارکتی

سطح معناداری	مقدار t	استاندارد نشده		عرض از مبدأ
		استاندارد شده	مقدار B	
۰,۰۰۰	۹,۰۱۰	-	۰,۱۷۶	۱,۰۵۸۵
۰,۰۰۰۲	۳,۱۸۷	۰,۱۷۸	۰,۰۵۷	۰,۱۸۰
۰,۰۰۰	۴,۲۵۸	۰,۲۳۸	۰,۰۵۸	۰,۲۴۶

جدول ۱۱: میزان تأثیرگذاری هر یک از متغیرها بر متغیر کنش مشارکتی

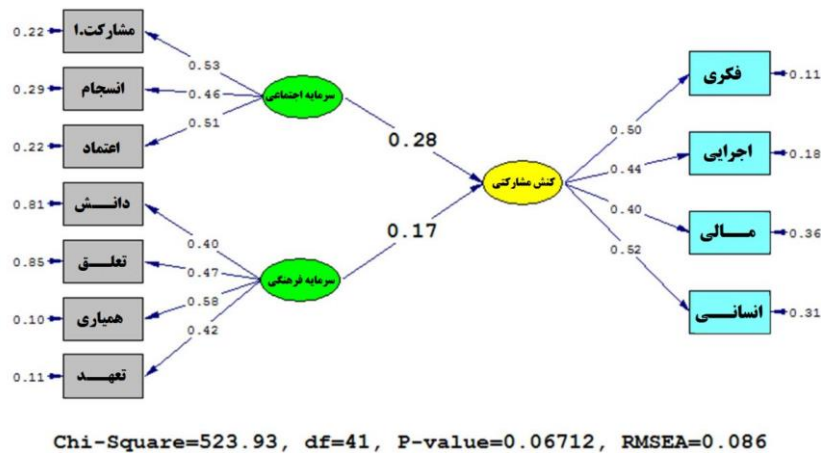
سطح معناداری	مقدار t	استاندارد نشده		عرض از مبدأ
		استاندارد شده	مقدار B	
۰,۰۰۰	۵,۴۳۹	-	۰,۱۸۴	۱,۰۰۰۲
۰,۰۰۰	۴,۱۲۱	۰,۲۶۰	۰,۰۵۰	۰,۲۰۷
۰,۰۰۰	۴,۷۱۷	۰,۲۴۷	۰,۰۳۹	۰,۱۸۵
۰,۰۰۰	۳,۸۴۰	۰,۲۳۰	۰,۰۶۰	۰,۲۲۹
۰,۰۰۰۵	۲,۷۹۷	۰,۱۵۱	۰,۰۴۰	۰,۱۱۳
۰,۰۰۰۴	۲,۶۸۰	۰,۱۴۹	۰,۰۲۵	۰,۰۴۲
۰,۰۰۱۳	۲,۴۸۹	۰,۱۲۷	۰,۰۲۷	۰,۰۶۶
۰,۰۰۳۲	۲,۱۴۶	۰,۱۰۵	۰,۰۴۸	۰,۱۰۳

از این جدول نیز نتیجه می‌گیریم که سه شاخص همیاری اجتماعی، انسجام اجتماعی و تعهد اجتماعی بیشترین و اعتماد اجتماعی کمترین تأثیر را بر کنش مشارکتی ساکنین در بافت فرسوده دارد.

۲-۲-۵. مدل معادلات ساختاری پژوهش

در مدل زیر بین متغیرهای اصلی و ابعاد آنها تحلیل عاملی صورت گرفته است. همچنین بین متغیرهای مستقل اصلی و وابسته نیز تحلیل مسیر صورت گرفته است؛ بنابراین مدل معادلات ساختاری زیر ترکیبی از تحلیل مسیر و تحلیل عاملی است که در پژوهش‌های اجتماعی مرسوم است. همچنین مقادیر t که در این مدل‌ها بایستی بالاتر از ۲ باشد به دلیل کمبود جا ارائه نگردیده است ولی تمامی مقادیر تأثیر و بار عاملی دارای مقداری بالاتر از ۲ می‌باشند. نکته دیگر نیز این است که در مدل لیزرل لحاظ کردن مقادیر خطا که به صورت فلش‌های کوچک دیده می‌شود بر مقادیر تأثیر و بار عاملی تأثیرگذار است.

شکل ۴: مدل معادلات ساختاری پژوهش

با توجه به این مدل متغیر سرمایه فرهنگی به میزان (۰/۱۷) و متغیر سرمایه اجتماعی نیز به میزان (۰/۲۸) بر متغیر کنش مشارکتی مؤثر است. به این ترتیب سرمایه اجتماعی بیشتر از سرمایه فرهنگی بر کنش مشارکتی مؤثر می‌باشد. از سوی دیگر تمامی مقادیر بار عاملی از (۰/۴۰) بیشتر است که نشان از مناسب بودن آنها دارد. در نهایت اینکه شاخص (RMSEA)

کمتر از مقدار قراردادی (۰/۱۰) و سطح معناداری نیز بیشتر از مقدار قراردادی (۰/۰۵) می‌باشد. لذا مدل نیز از برازش مناسبی برخوردار است. در مجموع می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی شامل سه مؤلفه مشارکت، انسجام و اعتماد اجتماعی و سرمایه فرهنگی شامل چهار مؤلفه تعهد، همیاری، تعلق اجتماعی و دانش و تجربه، بر کنش مشارکتی شهروندان در نوسازی بافت فرسوده تأثیر معناداری دارد اما میزان تأثیر هر کدام از متغیرهای اصلی با یکدیگر متفاوت است.

۶- نتیجه‌گیری

نقش سرمایه اجتماعی و فرهنگی در نوسازی شهری متأثر از دیدگاه‌های متأخر توسعه شهری است که برای مشارکت مردم در فرایند نوسازی اهمیت زیادی قائل است و این سرمایه‌ها را به‌منزله دارایی اولیه جوامع در برنامه‌های نوسازی می‌داند. سرمایه فرهنگی و اجتماعی به‌مثابه پیش‌نیاز کنش مشارکتی دارای نقش مهمی در پیشبرد اهداف آن در راستای موفقیت برنامه‌های نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری است. قوی بودن این شاخص‌ها در بین ساکنان بافت فرسوده می‌تواند به‌عنوان عامل تسهیل‌کننده نقش ایفا کند و زمینه بهتری برای موفقیت برنامه‌های نوسازی ایجاد نماید، اما ضعیف بودن آن می‌تواند عاملی بازدارنده محسوب شده و پیامدهای منفی را در اجرای این‌گونه پروژه‌ها ایجاد نماید.

در مطالعه حاضر که با هدف شناخت عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر مشارکت ساکنان بافت پیرامون حرم رضوی در برنامه‌های نوسازی بافت به روش پیمایش انجام شد، مفهوم‌سازی سرمایه فرهنگی و اجتماعی مبتنی بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی بوردیو، پاتنام و کلمن انجام شد و بدین‌سان برای سرمایه فرهنگی ۴ مؤلفه تعهد اجتماعی، حس همیاری، تعلق‌پذیری و تحصیلات و دانش و سرمایه اجتماعی سه مؤلفه اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی در نظر گرفته شد. نتایج نشان داد میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی ساکنان بافت یاد شده، با توجه به میانگین شاخص‌های به‌دست‌آمده دارای وضعیت مناسبی است و شهروندان ساکن در این بافت‌ها دارای نمره خوبی در حوزه سرمایه اجتماعی و فرهنگی هستند. البته در بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اعتماد و در بین مؤلفه‌های سرمایه فرهنگی دانش و تجربه وضعیت ضعیف‌تری نسبت به سایر مؤلفه‌ها داشته‌اند، یعنی میزان اعتماد و دانش و تجربه ساکنان در امر نوسازی از وضعیت مناسبی برخوردار نبوده و به همین جهت بایستی مورد توجه بیشتری قرار بگیرند. در همین راستا به‌کارگیری راهبردهایی نظیر اطلاع‌رسانی

صحیح، برگزاری جلسات مشترک بین کارگزاران نوسازی و مردم ساکن و مالک و انتقال دانش و تبادل تجربیات، اجرای درست و به‌موقع تعهدات و ... می‌تواند در افزایش آگاهی و اعتماد اجتماعی - که یکی از مهمترین شاخص‌های سرمایه اجتماعی است - مؤثر باشد.

همچنین میزان سرمایه اجتماعی و فرهنگی در محلات مختلف بافت پیرامون حرم از وضعیت یکسانی برخوردار نیست، به‌گونه‌ای که میزان سرمایه فرهنگی در محله نوغان و منطقه پایین خیابان (خیابان نواب صفوی) و میزان سرمایه اجتماعی در محله عیدگاه و پایین خیابان بالاتر از متوسط است، لذا مسئولان امر، بهتر است برنامه‌های نوسازی را در این محلات در اولویت قرار دهند، چرا که بالا بودن میزان سرمایه فرهنگی و اجتماعی با توجه به نتایج این تحقیق در کنش مشارکتی ساکنان مؤثر است و بالطبع برنامه نوسازی این محلات با موفقیت بیشتری روبه‌رو شده و می‌تواند به‌عنوان یک الگوی موفق در ترغیب ساکنان سایر محلات به کنش مشارکتی تأثیرگذار باشد.

بدون شک توجه بیشتر مدیران پروژه‌های نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی مشهد به سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی و تقویت وجوه بالقوه و اتکاء بر وجوه بالفعل این سرمایه‌ها، می‌تواند سمت‌وسوی مشارکتی به برنامه نوسازی بدهد و از این طریق موجبات تسهیل، تسریع و پیشبرد بهتر پروژه‌ها را فراهم نماید. نهادسازی و حمایت از تشکلهای مردمی، اهمیت به شوراهای محله، ایجاد کارگروه‌های مشورتی، وفای به عهد مسؤولین و عمل به تعهدات وعده داده شده از دیگر مواردی است که در موفقیت برنامه نوسازی بافت پیرامون حرم رضوی مؤثر است.

سخن آخر اینکه اعتماد کلید طلایی مشارکت است. برای بالا بردن اعتماد پیشنهاد می‌شود؛ در درجه اول تضمین‌های لازم برای مردمی که در اجرای پروژه می‌خواهند سرمایه‌گذاری کنند داده شود، به‌طوری‌که افراد از ابتدا تا انتهای پروژه بدانند چه اتفاقاتی قرار است بیفتد. نکته دیگر این است که شرکت‌های مجری اطلاع‌رسانی کافی برای پروژه‌ها و شیوه‌های مشارکت انجام داده و خود نیز شرح خدماتی که به مردم ارائه می‌دهند را به‌طور روشن و واضح به مردم ارائه دهند.

منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰)، «بررسی رابطه اعتماد و مشارکت در نواحی روستایی کاشان»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۷: ۳-۳۱.
- بیرو، آلن (۱۳۶۶)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: کیهان.
- پولاد ساز، کیارش و اخوان، نسرين (۱۳۹۴)، ابعاد فرهنگی - اجتماعی مؤثر بر توانمندسازی بافت فرسوده، همایش ملی بافت‌های فرسوده و تاریخی شهری، دانشگاه کاشان.
- تراسبی، دیوید (۱۳۸۲)، اقتصاد و فرهنگ، ترجمه کاظم فرهادی، تهران: نشر نی.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۴)، «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید»، نامه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. شماره ۲۶: ۱-۳۲.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۵)، پی‌یر بوردیو، ترجمه ل. جوافشانی و دیگری، تهران: نشر نی.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ پوراحمد، احمد و عیوضلو، داوود (۱۳۹۳)، «واکاوی ظرفیت سرمایه اجتماعی محلات شهری در ساماندهی بافت‌های فرسوده منطقه ۹ شهرداری تهران»، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال چهارم، شماره ۱۳: ۶۵-۹۲.
- حسین‌زاده، میکائیل (۱۳۸۸)، «بررسی رابطه‌ی سرمایه‌ی فرهنگی و هویت اجتماعی در بین دانشجویان تبریز»، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۷، سال دهم، شماره ۱: ۴۹-۷۴.
- حسینی، سید امیرحسین؛ علمی، زهرا و شارع پور، محمود (۱۳۸۶)، «رتبه بندی سرمایه اجتماعی در مراکز استان های کشور»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۲۶: ۵۹-۸۴.
- حسینی، سیدجواد (۱۳۸۷)، مشارکت پایدار مردمی در نوسازی بافت فرسوده شهری، جلد اول، تهران: انتشارات سخن گستر.
- خواجه شاهکوهی، علیرضا؛ مدانلو جویباری مسعود و صمدی، رضا (۱۳۹۲)، «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری جویبار»، مجله جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره هشتم. ۲۶-۱۵.
- خوش‌فر، غلامرضا (۱۳۸۷)، تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.
- رهنما، مجید (۱۳۷۷)، مشارکت، نگاهی نو به مفاهیم توسعه، ویراستار ولفانگ زاکس، نشر مرکز.
- سلیمی، فاطمه (۱۳۸۹)، «مشارکت اجتماعی در مدرسه»، نشریه‌ی رشد آموزش علوم اجتماعی، دوره ۱۳، شماره ۳: ۵۸-۶۴.
- شایان، حمید؛ تقی‌لو، علی‌اکبر و عنابستانی، علی‌اکبر (۱۳۹۰)، «بررسی و تحلیل عوامل بازدارنده مشارکت مردم در توسعه روستایی با تأکید بر روش عقلانی»، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری. دانشگاه تبریز. شماره ۳۸: ۷۵-۱۰۰.

عارفی، مهیار (۱۳۸۰)، به سوی رویکرد *دارایی-مبنا* برای توسعه اجتماعی محلی، ترجمه نوین تولایی، هنرهای زیبا، شماره ۱۰، ۲۲-۳۳.

عالی‌پور، امین و بیابانی مقدم، حمیدرضا (۱۳۹۰)، «نقش سرمایه اجتماعی در تسریع و تسهیل جریان نوسازی در بافت فرسوده شهرها با بررسی نمونه موردی محله خانی‌آباد تهران»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس اقتصاد شهری ایران، ۲-۳ آذرماه، مشهد، ایران، ۶۷-۹۴.

موسوی، میرنجم؛ حیدری، حسن و باقری کشکولی، علی (۱۳۹۱)، «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده مطالعه موردی شهر سردشت»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال چهارم، شماره ۱۵: ۱۰۵-۱۲۲.

نوابخش، مهرداد (۱۳۹۲)، «ضرورت احیاء سرمایه اجتماعی در توسعه فضاهای شهری»، *مجله علمی-پژوهشی مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، دوره پنجم، شماره ۴: ۷-۱۸.

نوابخش، مهرداد و فدوی، جمیله (۱۳۸۷)، «بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، سال دوم، شماره ۱: ۲۵-۴۷.

نعمتی لیمایی، مه‌لقا (۱۳۸۹)، تبیین ارتقاء کیفی نوسازی شهری با اتکا بر نقش سرمایه‌ی اجتماعی، مطالعه موردی: بهشتی محله قائم‌شهر. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

- Bourdieu, P. (1986), The forms of capital. John Richardson (Ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (New York, Greenwood)
- Bouse, j. and wellman, B. (2005), Personal relationships: on and off the hnternet university press.
- Ulldemolins, J. R. (2014), Culture and authenticity in urban regeneration processes: Place branding in central Barcelona". Urban Stud published.